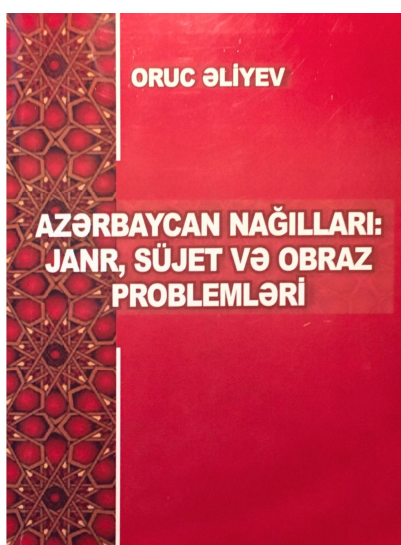

Tahir ORUCOV
AMEA Folklor İnstitutu,
Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
E-mail: tahiroruclu@gmail.com

MÜDRİK VƏ İŞIQLI ADAMIN NAĞIL DÜNYASI
(Oruc Əliyev. Azərbaycan nağılları: janr, süjet və obraz problemləri.
Bakı, Elm və təhsil, 2019)

Açar sözlər: Nağıl, Azərbaycan folkloru, nağılşünaslıq, Oruc Əliyev, janr, süjet, obraz.

XÜLASƏ

Nağıl Azərbaycan folklorunun ən geniş yayılmış janrlarından biridir. Azərbaycan nağılları zəngin tədqiq tarixinə malikdir. Nağılların öyrənilməsində və tədqiqində Azərbaycan tədqiqatçılarından H.Zeynalli, M.H.Təhmasib, H.Araslı, N.Seyidov, P.Əfəndiyev, V.Vəliyev, Y.V.-, M. Hatəmi, R. Əliyev, F. Bayat, R. Qafarlı, eləcə də bir çox türk və rus alimlərinin və başqa ölkə alimlərin böyük zəhməti vardır. Oruc Əliyevin elmi axtarışlarının əsas obyektində birmənalı olaraq Azərbaycan nağılları və onların araşdırılması durur.

Çox yaxşı haldır ki, bu məşhur tədqiqatçılarla yanaşı, O. Əliyevin də uzun illər ərzində apardığı elmi araşdırmaşlar, yazmış olduğu elmi məqalələr, kitab və monoqrafiyalar Azərbaycan nağılşünaslığının tədqiqi sahəsində mühüm bir mərhələni əhatə edir. O. Əliyevin tədqiqatları içərisində onun 2019-cu ildə nəşr etdirdiyi “Azərbaycan nağılları: janr, süjet və obraz problemləri.”(Bakı, Elm və təhsil, 2019, 304 s.) monoqrafiyası önəmli yer tutur. Məqalədə Oruc Əliyevin

adıkeçən monoqrafiyasının məziyyətlərinə, eləcə də onun ömür yoluna nəzər salınır, müəyyən ümumiləşdirmələr aparılır.

SUMMARY

THE FAIRY-TALE WORLD OF THE WISE AND ENLIGHTENED MAN.

(Oruj Aliyev. Azerbaijani fairy tales: genre, plot and obraz problems.

Baku, Science and Education, 2019)

The tale is one of the most widespread genres of Azerbaijani folklore. Azerbaijani fairy tales have a rich history of research. In the study and research of fairy tales, Azerbaijani researchers H.Zeynalli, MHTahmasib, H.Arasli, N.Seyidov, P.Afendiyev, V.Valiyev, YVChamanzaminli, M. R.Gafarli, M.Khatami, R.Aliyev, F.Bayat, well as Many Turkish and Russian and scientists from other countries have worked hard. The main object of Oruj Aliyev's scientific research is unequivocally Azerbaijani tales and their research.

It is very good that along with these famous researchers, the scientific researches, scientific articles, books and monographs written by O. Aliyev for many years cover an important stage in the study of Azerbaijani fairy tales. Among the researches of O. Aliyev, his monograph “Azerbaijani fairy tales: problems of genre, plot and obraz.” (Baku, Science and education, 2019, 304 p.) Published in 2019 has an important place. The article looks at the merits of Oruj Aliyev's monograph, as well as his life, and makes some generalizations”.

Keywords: Fairy tale, Azerbaijani folklore, fairy tale studies, Oruj Aliyev, genre, plot, obraz.

РЕЗЮМЕ

СКАЗОЧНЫЙ МИР МУДРОГО И ПРОСВЕТЛЕННОГО ЧЕЛОВЕКА

(Орудж Алиев. Азербайджанские сказки: проблемы жанр, сюжет и образ. Баку, Наука и образование, 2019)

Сказка - один из самых распространенных жанров азербайджанского фольклора. Азербайджанские сказки имеют богатую историю исследования. В изучении и исследовании сказок азербайджанские исследователи Х. Зейналлы, М.Г.Тахмасиб, Г.Араслы, Н.Сейидов, П.Афендиев, В.Валиев, Ю.В.Чаманзаминли, Р.Гафарлы, М.Хатами, Р.Алиев, Ф.Баят, а также многие турецкие, российские и ученые из других стран много работали. Основным объектом научных исследований Оруджа Алиева, также являются азербайджанские сказки и их исследование.

Очень хорошо, что наряду с этими известными исследователями, научные исследования, научные статьи, книги и монографии, написанные О. Алиевым на протяжении многих лет, охватывают важный этап в изучении азербайджанских сказок. Среди исследований О. Алиева важное место занимает его монография «Азербайджанские сказки: проблемы жанра, сюжета и образа» (Баку, Наука и образование, 2019, 304 стр.). В статье также рассматриваются характерные черты монографии Оруджа Алиева, а также его жизнь, даются некоторые обобщения.

Ключевые слова: Сказка, азербайджанский фольклор, сказочник, Орудж Алиев, жанр, сюжет, образ.

İnsan Ulu Yaradan tərəfindən müəyyən edilmiş bir zamanda və məkanda dünyaya gəlir. Bu, ondan asılı deyil, bu, onun alın yazısı, taleyi, qismətidir. Heç bir insan bundan qaça bilməz və hər kəs öz taleyini, qismətini yaşayır. Oruc Əliyevi tanıdığım uzun illərdən bəri mənə elə gəlib ki, onun folklorə, nağıla bağlılığı elə onun dünyaya gəlişi ilə qoşa yaranıb. Oruc Əliyev Azərbaycan nağılşünaslığında öz sözü olan və sözünə hər zaman ehtiyac duyulan alimlərimizdəndir. O. Əliyev Azərbaycan folklorşünaslığına verdiyi töhfələr, göstərdiyi xidmətlər barədə istənilən qədər danışmaq, yazmaq olar. Ancaq təkcə bunu demək kifayətdir ki, Oruc Əliyev Azərbaycan nağılşünaslığında az tədqiq edilmiş bir çox əksər problemlərə aydınlıq gətirmiş, onlara münasibətini bildirmişdir.

Oruc Əliyev gördüyü bütün bu fundamental araşdırmaları ilə yanaşı, özünü çalışdığı mühtədə, onu tanıyanlar arasında gözəl bir insan, müdrik və işıqlı bir şəxsiyyət kimi tanıtdıra bilmişdir. Çünki əminəm ki, mənim kimi onu tanıyanların əksəriyyətinin yaddaşlarında Oruc Əliyev hansısa bir xoş əməli, parlaq xarakteri və yaratdığı unudulmaz nağıllar dünyasından hansısa bir epizod, çizgi ilə yadda qala bilib... Bunu ona görə belə əminliklə yazram ki, mənə, nağılı tədqiqat kimi seçən hər bir araşdırmaçının daxilində sanki bir işıq, bir ziya və bir xeyirxahlıq olmalıdır. AMEA Folklor İnstitutunun elmi işlər üzrə direktor müavini, fil. ü. fəlsəfə doktoru, dosent Oruc Əliyev məhz belə müdrik və işıqlı insanlardandır.

Oruc Söhrab oğlu Əliyev 1949-cu il noyabr ayının 10-da Qazax rayonunun Xanlıqlar kəndində anadan olmuşdur. 1974-ci ildə Azərbaycan Dövlət Universitetinin (İndiki BDU-nun) filologiya fakultəsini bitirmişdir. Universiteti bitirdikdən sonra təyinatla Biləsuvar rayonuna göndərilmiş və orada dil və ədəbiyyat müəllimi olaraq çalışmışdır.

1981-1984-cü illərdə Oruc Əliyev Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Nizami adına Ədəbiyyat İnstitutunun aspiranturasında oxumuşdur. O. Əliyev 1988-ci ildə “Azərbaycan sehrli nağıllarının ideya-bədii xüsusiyyətləri” mövzusunda namizədlik dissertasiyası müdafiə edərək filologiya üzrə fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsini almışdır. Oruc Əliyev hazırda AMEA Folklor İnstitutunun elmi işlər üzrə

direktor müavini vəzifəsində işləyir. Oruc Söhrab oğlu Əliyev Azərbaycan folklorunun epik janrlarının (nağıl, dastan, qaravəlli, lətifə, rəvayət və s.) tədqiqinə həsr olunmuş iki monoqrafiya və əllidən çox elmi məqalənin müəllifidir. Bir neçə kitabın elmi redaktoru və tərtibçisi olmuşdur.

Məlumdur ki, nağıl hər bir xalqın folklorunun ən geniş yayılmış janrlarından biridir. İnanmıram ki, uşaqlığında nağılı və ona qulaq asmağı sevməyən hansısa bir insan olsun. Mənə elə gəlib ki, nağılla başlanan insan ömrü özü də sanki həyat davam etdikcə də nağıla çevrilir, nağıllaşır... Elə Oruc müəllimin nağıl dünyalı bir ömrü kimi...

Oruc Əliyevin elmi axtarışlarının əsas obyektində birmənalı olaraq Azərbaycan nağılları və onların araşdırılması durur. Məlumdur ki, Azərbaycan nağılları zəngin tədqiq tarixinə malikdir. Nağılların öyrənilməsində və tədqiqində Azərbaycan tədqiqatçılarından H.Zeynallı, M.H.Təhmasib, H.Araslı, N.Seyidov, P.Əfəndiyev, V.Vəliyev, Y.V.Çəmənəmli, R.Qafarlı, M. Hatəmi, R.Əliyev, Füzuli B, rus alimlərindən V.Y.Propp, Y.A.Kostyuxin, V.E.Qusev, N.V.Novikov E.V.Pomerantseva V.P.Anikin və başqa alimlərin böyük zəhməti vardır. Çox yaxşı haldır ki, bu məşhur tədqiqatşılrla yanaşı, O. Əliyevin də uzun illər ərzində apardığı elmi araşdırmaşlar, yazmış olduğu elmi məqalələr, kitab və monoqrafiyqlar Azərbaycan nağılşünaslığının tədqiqi sahəsində mühüm bir mərhələni əhatə edir. O. Əliyevin tədqiqatları içərisində onun 2019-cu ildə nəşr etdirdiyi “Azərbaycan nağılları: janr, süjet və obraz problemləri.”(Bakı, Elm və təhsil, 2019, 304 s.) monoqrafiyası mühüm yer tutur.(1) Belə ki, tədqiqatçının uzun illər davam etmiş elmi-nəzəri axtarışları bu monoqrafiyada sistemli şəkildə öz əksini tapmışdır.

O.Əliyev “Azərbaycan nağılları: janr, süjet və obraz problemləri.” adlı bu monoqrafiyasında qarşısına qoyduğu məqsəd və vəzifələri 4 fəsildə araşdırmağı məqsəduyğun hesab etmişdir:

I fəsil- Nağılların süjet tərkibi və obrazları.

II fəsil- Nağıl kompozisiyasının struktur elementləri.

III fəsil- Nağılda söyləyicilik ənənəsi.

IV fəsil- Nağıl və dastanlarda janrlararası əlaqə.

Məlumdur ki, nağılları şifahi xalq yaradıcılığının mühüm bir hissəsini təşkil edir. Xalqın əsrlər boyu qəlblərdə yaşayan xəyal dünyasını özündə ehtiva edən nağıllar qədim və zəngin mənbələrdir. Dövrümüzə qədər gəlib çatan bu örnəklər xalqın əsrlər boyu yaratdığı milli-mənəvi dəyərlərdir. Bir çox ənənəvi mədəniyyət nümunələri, mənəvi dəyərlər və mentalitent xalq nağıllarında qorunmuşdur.

Nağıl həm də xalqın mədəni varlığının göstəricisi kimi də özünü göstərmişdir. Ümumilikdə nağılın əsasında kaos-kosmos qarşıdurması dayanır və söyləyici şüuru kosmos qütbündə dayanan qəhrəmanın qələbəsi ilə harmoniyanı bərpa edir. Bu baxımdan O. Əliyevin bu monoqrafiyası nağılın az öyrənilmiş aspektlərini diqqət mərkəzinə gətirir.

Xalq nağılları süjet tərkibinə, təsvir vasitə və üsullarına görə çox zəngindir. Odur ki, dünya folklorşünaslığında olduğu kimi, Azərbaycan folklorşünasları, tədqiqatşılrlar və araşdırmaşılrları da nağılları qruplaşdırmağa, sistemləşdirməyə çalışmışlar. Y.V.Çəmənəmli (2, 277), H.Zeynallı (3, 218) Azərbaycan nağıllarının bölgüsünü aparmışlar. M.H.Təhmasib (4, 6), N.Seyidov (5, 30), V.Vəliyev (6, 246), P.Əfəndiyev (7, 111), A.Nəbiyev (8, 314) bu məsələdən bəhs etmişlər.

N.Vəzirova “Azərbaycan nağıllarının motivləri məsələsi ətrafında” adlı məqaləsində Azərbaycan nağıllarının müəyyən bir bölümünü süjetlər üzrə qruplaşdırmağa çalışmış, bir neçə nağıl süjetinin ümumi sxemini müəyyənləşdirməyə səy etmişdir” fikrini ir’li sürmüşdür. (9, 44-45).

H.Zeynalli nağıllarda zəngin təhkiyə olduğunu, bəzilərinin fantastik və satirik (qaravəllisayaq) olduğunu qeyd edir və nağılları «hər elin keçirmiş olduğu tarixi hadisələrdən doğan və nəhayət, həyatın bu günündən doğan» janr adlandırır (3, 243).

M.H.Təhmasibin nağılın dastandan fərqli, səciyyəvi xüsusiyyəti haqqında fikri belədir: «Dastan olmuş bir hadisə kimi, tarixi həqiqət kimi, nağıl isə əsli olmayan «uydurma», «yalan» və «quraşdırma» kimi danışılır» (4, 60).

H.Araslı nağıl janrı haqqında bunları yazır: «Nağıllarda zəhmətkeş xalq üç həyat və mübarizəsini, arzularını əks etdirir. Burada təbiət qüvvələrinə qalib gəlmək arzusu, zalımlara qarşı möbarizə hissi, xalqın ruhanilərə bəslədiyi nifrət ifadə olunmuşdur... Nağıllarda insanın dünya haqqında, təbiət haqqında ibtidai təsəvvürləri əfsanəvi şəkildə ifadə edilir, təbiət qüvvələri və heyvanlar müqəddəsləşdirilir; onlar insan kimi canlı göstərilir» (8, 112).

N.Seyidov nağılların özünəməxsusluğundan bəhs edərək yazırdı: «Nağıllar öz ideya və bədii forması etibarını ilə çox olmaqla yanaşı xalq məişətini, onun fikir və duyğularını, azad yaşayışını, vətənin uzun əsirlilik tarixini bədii boyalarla yaşada bilmişdir... Nağıllardakı fantaziyanın da arxasında real həyat hadisələri durur. Lakin o real hadisələri tam dəqiqliyi ilə aydınlaşdırmaq çox çətin olur» (11, 54).

Professor P.Əfəndiyevin nağıl haqqında fikirlərinə nəzər salmaq: «Azərbaycan nağıllarında xalqın milli xüsusiyyətləri, adət-ənənələri, məişət tərzi təsvir olunur. Bu nağıllar müxtəlif dövrlərdə xalqın dünyagörüşünü, həyata münasibətini, gələcək haqqında arzularını, azadlıq, möstəqillik uğrunda xarici işğalçılara, yerli zalımlara qarşı mübarizəsini, onun öz qüvvəsinə, gələcəyinə inamını bədii boyalarla əks etdirir» (7, 113).

V.Vəliyev nağıl janrı haqqında belə məlumat verir: «Nağıllarda müsbət sehrli qüvvələr şər qüvvələri təmsil edənlərə qarşı qoyulur ki, bu canlılar mübarizə apararı qəhrəmanın yaxın köməkçisi olur, onun qələbə çalmasında yaxından kömək edir. Bunlarda (nağıllarda - T.O.) həm də hakim sinif, din xadimləri, ümumiyyətlə, bütün istismarçı təbəqələr lağa qoyulur, kəskin tənqid atəşinə tutulur. Geniş xalq kütləsi mövcud ictimai quruluşun eyiblərini açır, xalqa zülm edən tufeyliləri ifşa edir. Bu nağıllarda satira son dərəcə güclüdür. məişət nağıllarında istismarçı sinfin bütün təbəqələri gülünc vəziyyətə salınır» (6, 257).

Tanınmış rus folklorşünası V.Y. Propp nağılların əsas əlaməti haqqında bunları yazır: «Nağılların əsas əlaməti hələ Belinski tərəfindən təyin edilmişdir. Bu əlamət ondan ibarətdir ki, danışılanın gerçəkliyinə nə söyləyən, nə də qulaq asan inanmır. İlk baxışdan adama elə gəlir ki, bu əlamət əhəmiyyətli deyil, belə ki, o öz-özlüyündə nağılın xarakterini təyin etmir. Hətta adama elə gələ bilər ki, bu nağılın əlaməti deyil, bu dinləyicinin inanıb-inanmamasından asılıdır. amma bədən bunlar belə deyil. Nağılın bünövrəsini xəyal, uydurma təşkil edir və bu əlamət, əsasən, nağılların poetikasını əhatə edir» (12, 47).

Rus tədqiqatçısı V.P.Anikin nağılın bir janr kimi spesifikliyini nağıldakı uydurmanın xarakterində axtarmağı, ona həqiqətlə əlaqəsi nöqtəyi-nəzərindən, tarixi mənşəyi və ideya-bədii funksiyası cəhətdən baxmağı təklif edir (13, 102).

Nağılı digər epik janrlardan fərqləndirmək istəyən tədqiqatçılardan biri olan E.V.Pomerantseva belə yazır: «folklorun başqa janrlarından fərqli olaraq nağıl quraşdırılmış uydurmadır və ona uydurma kimi baxmaq lazımdır» (14, 137). N.V.Novikovun nağıl haqqında fikirləri E.Pomerantsevanın fikirlərindən, demək olar ki, fərqlənir: «Nağilda danışılan hadisələrin real olmasına inanılıb-inanılmamasından asılı olmayaraq, nağıl həqiqətlə uyğunluğu cəhətdən əzəldən nağıl olaraq qalır, yəni bədii cəhətdən obyektiv surətdə əsaslandırılmış əfsanəvi əsər kimi qalır» (15, 14). Rus folklorçu alimi V.E.Qusev nağılların əsas əlamətlərindən bəhs edərək göstərir: «Nağılın əsas janr əlaməti ondan ibarətdir ki, onda (nağilda-T.O) ictimai və ailə münasibətlərində olan narazılıqların və ziddiyyətlərin əsas mahiyyəti təsvir olunur, hansının ki, tarixən konkret və həqiqi həlli mümkün olmamışdır, məhz ona görə də nağıl fantastik uydurma xarakteri daşıyır» (16, 124-125).

Y.A.Kostyxun nağıllarda əlamət kimi təhkiyənin qeyri-dəqiqliyini (uydurma xarakterini) əsas kimi götürür, dominant xarakterli xalq nəsrinin növü hesab edir (17, 114). Ə.Səfərli və X.Yusifov nağılları belə səciyyələndirirlər: «Nağılların bir çoxunda cəmiyyət həyatının ən qədim dövrlərinə məxsus aydın izlər vardır. İnsan bu nağıllarda ətraf mühit haqqında şeirlərlə dolu bir təsəvvürə malik olur. Burada insan kimi danışan, düşünən, xeyirxahlıq edən heyvanlar, quşlar, bitkilər mühüm yer tutur. Nağıllarda xeyirxah qüvvələrlə yanaşı, şər qüvvələr də iştirak edirlər... qorxunc varlıqlar kimi göstərilən bu qüvvələr təbiətin ayrı-ayrı cəhətlərini, hadisələrini təmsil edirlər... Nağıllarda xalqın həyatı, istək və arzuları, adət və ənənələri daha geniş şəkildə əks etdirilir» (18, 28). C.Heyət nağılları belə səciyyələndirir: «Nağıllar xalqın təbii və real aləmin fəvqündə yaşadığı qəhrəmanların hekayəsidir... Nağıllarda nikbinlik hakimdir. yaxşılıq pisliyə və haqq nahaqqa qələbə çalır. Nağılların xüsusiyyətlərindən biri də şəkil dəyişdirməkdir» (19, 140).

Elçin və V.Quliyevin nağıl haqqında fikirləri belədir: «... Nağıllarda yumoristik və fantastik çalarlar üstünlük təşkil edə bilər. Azərbaycan nağıllarının əksəriyyətində yaxşıqla pislik, xeyirxahlıqla bədhaxlıq, işıqla qaranlıq ənənəvi surətdə qarşılaşır» (20, 72).

O.Əliyevin isə nağıl haqqında fikirləri belə səslənir: «... Nağıl xalq epik yaradıcılığının məhsulu olub, nəsildən-nəslə keçərək yaşayan, xalqın həyat, məişət tərzini, tarixi ənənələrini və cəmiyyətdəki ictimai ziddiyyətləri qabarıq halda, fantastik bədii uydurmalar vasitəsilə əks etdirən, sonu, əsasən, nikbin ovqatla qurtaran bir janrdır» (1, 16).

Ş.Mikayılov nağılların əsas xüsusiyyətlərini belə təsvir edir: «Nağıllarda xalq müdrikliyi təbliğ olunur, ağıla, düşüncəyə üstün yer verilir. Bütün sirlər ağıl və düşüncənin, dərin mühakimənin nəticəsində aşkar olunur... qədim zamanlarda nağıllarda xalq tərəfindən yaradılan fantastik əşyalar onun fantastik ixtirası kimi diqqəti cəlb edir» (22, 27).

Nağıl janrı haqqında söylənən bu fikirlərdən aydın görünür ki, hər bir müəllif nağıllara xas olan mühüm əlamətlərdən bir və ya bir neçəsini göstərməyə çalışmışdır. H.Zeynallı nağılların «fantastik və satirik (qaravəllisayaq) olduğunu, M.H.Təhmasib, «əsli olmayan uydurma», «yalan» və «quraşdırma»nın bu janrda öz əksini tapmasını, H.Araslı «zəhmətkeş xalqın öz həyat və mübarizəsini, arzularını əks etdirdiyini», «xalqın təbiət qüvvələrinə qalib gəlmək arzusunun olduğunu», «zalımlara qarşı mübarizə hissini», N.Seyidov «nağıllardakı fantaziyanın arxasında real həyat

hadisələrinin durduğunu», P.Əfəndiyev «Nağıllarda xalqın milli xüsusiyyətlərinin, adət-ənənələrinin və məişət tərzinin təsvir edildiyini», «xalqın dünyagörüşünün, inamının əksini tapdığını», V.Vəliyev «Nağıllarda müsbət sehrlili qüvvələrin şər qüvvələri təmsil edənlərə qarşı olduğunu», «istismarçı təbəqələrinin lağa qoyulduğunu», ədəbiyyatşünas Ə.Mirəhmədov isə «nağıllarda xalqın həyata baxışının, milli xüsusiyyətlərinin, sinfi münasibətlərinin və qədim adət-ənənələrinin öz əksini tapdığını xüsusi olaraq vurğulayırlar. Görkəmli rus folklorşünası V.Y.Propp nağıllarına əsas əlaməti kimi «danışılan gerçəkliyə uyğun olmadığını» və «nağılın bünövrəsinin xəyal, uydurma təşkil etdiyini», V.P.Anikin «nağıldakı uydurmanın xarakterini və onun həqiqətlə əlaqəsinin olduğunu», E.V.Pomerantseva nağılın «qruplaşdırılmış uydurma xarakteri daşdığını», N.V.Novikov nağılın «bədi cəhətdən obyektiv surətdə əsaslandırılmış əfsanəvi əsər» olduğunu, V.E.Qusev isə nağılın «fantastik uydurma xarakterinə» malik olmasını əsas əlamət kimi götürürlər.

Ə.Səfərli və X.Yusifov nağılların bir çoxunda «cəmiyyət həyatının ən qədim dövrlərinə məxsus izlərin olduğunu», «xeyirxah qüvvələrlə yanaşı, şər qüvvələrin də iştirak etdiyini», C.Heyət, nağıllarda «nikbinliyi», «yaxşılığın pisliyə və haqqın nahaqqa qələbə çaldığını», Ş.Mikaylov nağıllarda «xalq müdrikliyinin təbliğ edildiyini», «ağıla və düşüncəyə üstün yer verildiyini», «dərin mühakiməni», Elçin və V.Quliyev nağıllarda «yumoristik, satirik və fantastik çalarların üstünlük təşkil etdiyini», «yaxşıqla pisliyin, xeyirxahlıqla bədxahlığın, işıqla qaranlığın qarşılaşmasını, O.Əliyev isə nağılların «sonunun, əsasən, nikbin ovqatla qurtaran bir janr» olduğunu nağılın əsas əlamətləri və ünsürləri kimi götürürlər.

Nağıl haqqında qeyd edilən bütün bu əlamət və xüsusiyyətləri, eləcə də H.Zeynalli (3), M.Cəlal (25), R.Qafarlı (24), L.Həsənova (23), türk folklorşünaslarından E.Aslan (28), B.Ögel (26), rus alimlərindən E.M.Meletinski (27), D.M.Moldavski (30), V.Y.Propp (12; 29), N. B. Soboleva (31) və başqalarının nağıl haqqında yazdıqlarını ümumiləşdirsək, onda nağıl janrı haqqında aşağıdakı xüsusiyyətləri söyləmək olar:

1. Nağıl şifahi xalq ədəbiyyatının epik növünə daxildir və müstəqil bir janrdır.
2. Nağıllarda xalqın arzusu və istəkləri, həyat və mübarizəsi, şər qüvvələrə qalib gəlmək niyyətləri təsvir olunur.
3. Nağıllarda güclü təhkiyə var və onlar geniş süjetə malik olub, xalqın dünyagörüşünü, inamını, məişətini, milli xüsusiyyətlərini, adət-ənənələrini özündə əks etdirir və əsasən, nikbin ovqatla qurtarır.
4. Nağılların bünövrəsində «uydurma», «xəyal», «fantaziya» və «quraşdırma» dayanır və orada sehrlili qüvvələrə, heyvanlara və quşlara, xeyirxah və şər qüvvələrə, eləcə də dərin mühakiməyə və düşüncəyə geniş yer verilir.
5. Nağıllarda sehrlili, fantastik, əfsanəvi və satirik-yumoristik çalarlar üstünlük təşkil edir və o, məzmununa görə sehrlili, heyvanlar haqqında və satirik məişət nağıllara bölünürlər.
6. Nağıllar, adətən «biri vardı, biri yox» ifadəsi və ya pişvovla başlayır və «göydən öz alma düşdü» ifadəsi ilə qurtarır.

O.Əliyevi bu monoqrafiyasında nağılları, ilk növbədə, xalqın epik düşüncəsini özündə daşıyan informasiya qaynağı kimi təqdim edir: «Nağılların daşdığı humanist, bəşəri ideyalar onu yaradan və yaşadan xalqın xarakterini özündə əks etdirməklə onu dünyaya mədəni fenomen kimi təqdim etmişdir. Bu mənada nağıl həm də xalqın

mədəni varlığının göstəricisi, idrak və fantaziyası arasında harmoniyanın nikbin ifadəsi, humanist resursların qaynağıdır. Nağıl xalq yaradıcılığının, epik özünüifadənin və dünyanı əski düşüncə çərçivəsində dərkətmənin səciyyəvi janrlarından biri olaraq birinci növbədə şüurun gerçəkliyə münasibətinin folklor qanunauyğunluqları əsasında semantik strukturunu təqdim edir. Ümumilikdə nağılın əsasında xaos-kosmos qarşıdurması dayanır və söyləyici şüuru kosmos qütbündə dayanan qəhrəmanın qələbəsi ilə harmoniyanı bərpa edir". (1, 5)

Beləliklə, O.Əliyevin fikirlərindən aydın olur ki, nağıllar:

1. Xalqın epik düşüncənin strukturunun mühüm hissəsini təşkil edir.
2. Nağıllarda etnik-mədəni düşüncənin uzaq keçmişlərin düşüncəsi əks olunmuşdur;
3. Nağıllar uzun illər xalqın yaddaşında və hafizəsində yaşamış, nəsillərdən-nəsillərə keçərək əbədiyaşarlıq qazanmışdır.
4. Xalqın tarixi-mədəni inkişaf təcrübəsi nağıllarda öz aydın təcəssümünü taparaq nağıllar daim zənginləşmişdir;
5. Nağıl xalq yaradıcılığının, epik özünüifadənin və dünyanı əski düşüncə çərçivəsində dərkətmənin səciyyəvi janrlarından biri olaraq birinci növbədə şüurun gerçəkliyə münasibətinin folklor qanunauyğunluqları əsasında semantik strukturunu təqdim edir.

O. Əliyevin qənaətinə görə nağıllar ənənəvi olaraq üç qrupa bölünür:

1. Sehrli nağıllar,
2. Heyvanlar haqqındakı nağıllar
3. Məişət nağılları.

Tədqiqatçı sehrli nağılların səciyyəvi xüsusiyyətləri haqqında yazır: «Sehrli nağılların bir çoxunun bəzi motiv və obrazları bu və ya digər dərəcədə mifoloji görüşlərlə səsləşir. Belə qəhrəmanlar ən müşkül məsələləri yerinə yetirir, ən çətin sınaqlardan uğurla keçərək öz istəklərinə yetirlər.

Azərbaycan sehrli nağıllarının böyük bir bölümündə baş qəhrəman onu əhatə edənlərdən möcüzəli doğuluşu ilə seçilir. Qəhrəmanın ideallaşdırılması üsulu ilə nağıl yaradıcıları onun məğlubedilməzliyini, yenilməzliyini əsaslandırmağa çalışmışlar. Əgər sehrli nağılların bir bölümündə xalqın xeyirxah ideallarını möcüzəli yolla dünyaya gələn qəhrəmanlar icra edirsə, ikinci bölümündə bu idealları xalqın içərisindən çıxmış qəhrəmanlar ifadə edirlər. Keçəl bu tipli nağılların ən xarakterik personajı kimi diqqəti çəkir. Bəllidir ki, mövzu və problematikasından asılı olmayaraq, bir çox nağıllarda qarşıdurma aşağı ilə yuxarının, zəiflə güclünün mübarizəsi şəklində öz ifadəsini tapır. Bir çox maraqlı tədqiqatların obyektinə çevrilmiş bu problem Azərbaycan nağıllarında da öz əksini tapmışdır. Bu tipli nağıllarda qəhrəman daim sehrli vasitələrin köməyi ilə istəyinə çatır." (1, 278)

O.Əliyevin fikrincə: "Hər bir sehrli nağıl süjeti baş qəhrəmanın həyatının təsviri ilə başlayır və uzun mübarizələrdən sonra onun istəyinə çatması ilə sona yetir. Qalan personajların rolu ona münasibətlə (köməkçi, yaxud düşmən) müəyyənləşdirilir. Sehrli nağılların böyük bir bölümündə baş qəhrəman fantastik möcüzələrlə sahib olan divlərlə, əjdahalarla, təpəgözlərlə və b. möcüzəli qüvvələrlə qarşılaşdırılır. Sehrli nağılların müxtəlif süjet tipləri üçün ən səciyyəvi cəhət odur ki, bu tipli nağıllar nikbin sonluqla bitir. Sehrli nağılların kompozisiyasında möcüzəli məsləhətçilər,

əfsanəvi heyvanlar və quşlar, sehrli üzük, papaq, xalça və s. bu kimi qeyri-adi əşyalar mühüm yer tutur.

Ümumiyyətlə, sehrli nağılların müxtəlif süjet tipləri üçün ən səciyyəvi cəhət bu nağıllarda möcüzəli motiv, obraz və hərəkətlərin süjetin özəyində durmasıdır.” (1, 278-279) Alim heyvanlar haqqında olan nağılları səciyyələndirərkən göstərir:” Azərbaycan xalq nağıllarının bir bölümünü heyvanlar aləmindən bəhs edən nağıllar təşkil edir. Bu nağıllarda heyvanlar aləmi insan fikir və hissi, onun həyatı görüşlərinin əksi forması kimi ifadə olunur. İnsan kimi düşünən, özünü insan kimi aparan, danışan heyvanlar poetik şərtilik daşıyır.

Heyvanlar haqqındakı nağıllar folklorun ən qədim janrlarındandır. Onda heyvanların və quşların mənşəyi, heyvanlar və insanlar arasındakı əlaqə, totem heyvanlar barədə süjetlərə rast gəlinir. Heyvanlar və quşlar nağıllarda düşünür və danışır. Təbiətin canlandırılması animist dünyagörüşündən gəlir. Poetik şərtilik daşıyan bu xüsusiyyət sehrli nağıllarda, tapmacalarda, əfsanələrdə və b. janrlarda da təsadüf olunur. Deməli, nə personajlar - heyvanlar, nə də onların düşünmək və danışmaq qabiliyyəti, təkcə heyvanlar haqqındakı nağıllarda təsadüf olunmur. Ancaq sehrli nağıllarda heyvanlar baş iştirakçı olmur, əsasən, köməkçi funksiyasını yerinə yetirirlər. Heyvanlar aləmindən bəhs edən nağıllarda isə müxtəlif heyvan və quşlar əsas iştirakçı olur, onların hərəkət və münasibətləri süjetin əsasında durur.” (1,18-19)

O.Əliyev məişət nağıllarını nağıl janrının reallığa «yaxın dayanan» tərəfi kimi belə xarakterizə etmişdir: «Məişət nağılları sehrli və heyvanlar haqqındakı nağıllarla müqayisədə real həqiqətə, ictimai və məişət problemlərinə daha yaxındır. Başqa növlərdən fərqli olaraq, “...burada uydurma təsəvvür olunan hadisələrin adi düşüncə normalarına uyğun gəlməsinə əsaslanır. Fantastik uydurma bu halda da bütün təhkiyənin əsasını təşkil edir” (21, 196).

Müəllif monoqrafiyanın II fəslində nağıl kompozisiyasının struktur elementləri, III fəslində nağılda söyləyicilik ənənəsi, IV fəslində isə nağıl və dastanlarda janrlararası əlaqələrdən bəhs etmişdir.

O.Əliyevin «Azərbaycan nağılları: janr, süjet və obraz problemləri» monoqrafiyası nağılşünaslıq sahəsində aparılmış ciddi bir tədqiqat əsəridir. Əsərin əhəmiyyətini ümumiləşdirib, aşağıdakıları demək mümkündür:

1. Nağıllar monoqrafiyada təsnif və ətraflı təhlil edilmişdir.
2. Nağılların hər qrupunun obrazlar sistemi öyrənilmiş, onların xüsusiyyətləri aşkarlanmışdır.
3. Nağılların kompozisiya strukturu ətraflı şəkildə tədqiq edilmiş, nağıllardakı bir çox motiv və epizodların semantikasi öyrənilmişdir.
4. Nağılların morfoloji strukturu onun funksional formulları səviyyəsində tədqiq edilmiş, başlanğıc, medial və final formulları tədqiqata cəlb edilmişdir.

Sonda qeyd etmək istərdik ki, O.Əliyevin «Azərbaycan nağılları: janr, süjet və obraz problemləri» monoqrafiyasında milli nağılşünaslıq sahəsində mövcud olan bir çox məsələlər müstəqil tədqiqat mövzusunə çevrilməklə daha geniş planda və zəngin faktlar əsasında təhlil edilmişdir. Bu sahədə O.Əliyevə böyük uğurlar və nailiyyətlər arzu edirik.

ƏDƏBİYYAT

1. Əliyev O. Azərbaycan nağılları: janr, süjet və obraz problemləri. **Bakı, Elm və təhsil, 2019, 304 səh.**
2. Çəmənəminli Y.V. Azərbaycan nağıllarının əhval-ruhiyyəsi // Əsərləri, III cild. Bakı: Avrasya Press, 2005, s. 277-279
3. Zeynallı H. Xalq ağız ədəbiyyatı / Seçilmiş əsərləri. Bakı: Yazıçı, 1982, s. 218-247
4. Təhmasib M.H. Müqəddimə // Azərbaycan nağılları. 5 cildə, I cild. Bakı: Azərb. SSR EA Nəşriyyatı, 1960, s. 6
5. Seyidov N. Azərbaycan nağıllarının bədii xüsusiyyətlərinə dair qeydlər / Azərbaycan şifahi xalq ədəbiyyatına dair tədqiqlər: II kitab, Bakı: Azərb. SSR EA Nəşriyyatı, 1966, s. 30
6. Vəliyev V. Azərbaycan folkloru. Bakı: Maarif, 1985, 414 s.
7. Əfəndiyev P. Azərbaycan şifahi xalq ədəbiyyatı. Bakı: Maarif, 1981, 403 s.
8. Nəbiyev A. Azərbaycan xalq ədəbiyyatı. Ali məktəb tələbələri üçün dərslik. 2 cildə, II cild. Bakı: Elm, 2006, 648 s.
9. Vəzirova N. Azərbaycan nağıllarının motivləri məsələsi ətrafında // “Azərbaycanı öyrənmə yolu” jurnalı, 1930, №3, s. 44-45
10. Arashlı H. Ədəbiyyat /IX sinif. Bakı: Maarif, 1967, 256 s.
11. Seyidov N. Azərbaycan nağılları haqqında / Azərbaycan şifahi xalq ədəbiyyatına dair tədqiqlər: I kitab, Bakı: Azərb. SSR EA Nəşriyyatı, 1961, s. 52-117
12. Пропп В.Я. Русская сказка. Ленинград: Издательство Ленинградского Университета, 1984, 335 с.
13. Аникин В.П. Сказки. Русское народное поэтические творчества. Москва: Просвещение, 1971, 415 с.
14. Померанцева Э.В. Сказки, Русское народное творчество, Москва: 1966, 234 с.
15. Новиков Н.В. Образы Восточной - славянской сказки. Ленинград, Наука, 1974, 256 с.
16. Гусев В.Е. Эстетика фольклора. Ленинград: Наука, 1967, 209 с.
17. Костюхин Е.А. Сказки. Народные знание, фольклор, народное искусство. Вып.4. Москва: 1991, 314 с.
18. Səfərli. Ə., Yusifli X. Ədəbiyyat, IX sinif. Bakı: Öyrətmən, 1994, 372 s.
19. Heyət C. Azərbaycan şifahi xalq ədəbiyyatı. Bakı: Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı, 1990, 165 s.
20. Elçin, Quliyev V. Özümüz və sözümüz. Bakı: Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı, 1993, 116 s.
21. Əliyev O. Azərbaycan nağıllarının poetikası. Bakı: Səda, 2001, 192 s.
22. Mikayılov Ş. Ədəbiyyat nəzəriyyəsi. /IX-X siniflər üçün. Bakı: Maarif, 2002, 192 s.
23. Həsənova L. Azərbaycan satirik məişət nağılları. Bakı: Yazıçı, 1989, 83 s.
24. Qafarlı R. Mif və nağıl. Bakı: ADPU Nəşriyyatı, 1990, 448 s.
25. Cəlal M. Ədəbiyyatşünaslığın əsasları. /Ali məktəblər üçün dərslik. Bakı: Çarşıoğlu, 2005, 311 s.
26. Ögel V. Türk mitolojisi, I c. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1989, 444 s.
27. Мелетинский Е.М. Герой волшебной сказки. Москва: Издательство Восточной литературы, 1958, 264 с.
28. Aslan E. Masal araştırmaları ve Korkak Ali masalı üzerinde bir inceleme. //Milli folklor dergisi. Ankara: 2001, №52, s.33-45.
29. Пропп В.Я. Исторические корни волшебной сказки. Ленинград: Издательство Ленинградского Университета, 1985, 365 с.

30. Молдавски Д.М. Русская народная сатира. Ленинград: Просвещения, 1967, 246 с.

31. Соболева Н.В. Типология и локальная специфика русских сатирических сказок Сибири. Новосибирск: Наука, 1984, 172 с.

